

Шептицького (1865–1944) / Любомир Хоптюк // Католицький щорічник / Упоряд. Н. Климчук. – К.: Видавничий дім "KM Academia", 1998. – С. 9–130. 17. Церква і релігія в Україні: 50 літ після жовтневої революції (1917–1967): збірник доповідей наукової конференції Українського Вільного Університету в Мюнхені (5–7 липня 1968 р.) / Заг. ред. В. Янів // Наукові записки Український Вільний Університет. – Мюнхен: Український Вільний Університет, 1984. – Т. 11 – 12. – 253 с.

Тарас Пшеничний

ГРЕКО-КАТОЛИЧЕСКАЯ ЦЕРКОВЬ И ПОПЫТКИ ЕЕ ЛИКВИДАЦИИ В 1939–1945 ГГ.: ИСТОРИОГРАФИЯ ПРОБЛЕМЫ

На основаниии достижений отечественной исторической литературы в статье рассматриваются попытки ликвидации Украинской Греко-Католической Церкви в 1939–1945 гг.

Ключевые слова: историография, ликвидация, греко-католическая церковь, советская власть, репрессии.

Ключові слова: історіографія, ліквідація, греко-католицька церква, радянська влада, репресії.

Taras Pshenychnyy

GRECO-CATHOLIC CHURCH AND ATTEMPT HER LIQUIDATIONS IN 1939–1945: HISTORIOGRAPHY PROBLEM

The article describes historiography's attempt liquidations Ukrainian Greco-Catholic Church in 1939–1945.

Key words: historiography, liquidation, Greco-Catholic Church, education, Soviets power, repressions.

УДК 94 (477) "1919/1939"

Василь Футала

ГОСПОДАРСЬКО-КООПЕРАТИВНИЙ РУХ ЗАХІДНОЇ УКРАЇНИ МІЖВОЄННОГО ПЕРІОДУ ХХ СТ.: СУЧАСНІ ДОСЛІДЖЕННЯ ТА ІНТЕРПРЕТАЦІЇ

У статті проаналізовано праці сучасних українських і польських дослідників, що розкривають соціальну роль західноукраїнської кооперації міжвоєнного двадцятиліття. Автор підсумував вивчення теми та накреслив шляхи подальших наукових пошуків.

Ключові слова: історіографія, історико-економічні студії, українська кооперація, громадсько-господарське життя, Західна Україна.

Актуальність задекларованої теми зумовлена, по-перше, інтересом вітчизняних, а також і польських дослідників до суспільно-політичних процесів в Західній Україні у міжвоєнний період ХХ ст., у тому числі й до громадсько-господарського життя, свідченням чого є значна кількість наукових праць – статей, монографій, дисертацій і, по-друге, необхідністю аналітичного огляду фахової літератури, що, власне, впливає з ідентифікаційної та експертної функції історіографії.

Тому метою статті є проаналізувати історіографічні джерела, присвячені господарсько-кооперативному рухові Західної України у 1920–1930-х рр., виявити основні тенденції розвитку теми в сучасних умовах, визначити малодосліджені і не вивчені аспекти.

Об'єкт дослідження – господарсько-економічні процеси, що відбувалися в Західній Україні міжвоєнного періоду.

Предмет дослідження – господарсько-кооперативний Західної України міжвоєнного періоду в контексті сучасних досліджень та інтерпретацій.

В Україні історія західноукраїнського кооперативного руху почала інтенсивно вивчатися на зламі ХХ–ХХІ ст. Лідерство у цьому напрямку наукових студій належить ученим Львівської комерційної академії. Уже 1995 р. С.Бабенко, Я.Гончарук, С.Гелей та інші опублікували підручник з історії кооперативного руху, один із параграфів якого висвітлює розвиток національної кооперації на західних землях України у міжвоєнний період [6]. В основу видання покладені концептуальні засади монографії діаспорного вченого І.Витановича "Історія українського кооперативного руху" (Нью-Йорк, 1964 р.). Невдовзі цей же колектив авторів підготував і видав двотомну працю [12], у якій міститься близько 40 коротких розповідей про життєвий шлях і творчу діяльність відомих громадсько-політичних діячів – учених, правників, священників, які були подвижниками

кооперативної ідеї на західних землях України міжвоєнного періоду ХХ ст., аналізується їхній науковий та практичний доробок. Автори переконані, що досвід кооперативного руху дорадянської епохи може бути використаний в сучасних умовах державотворення, становлення ринкової економіки, розв'язання соціальних проблем загалом. Заслужує на увагу й збірник статей "Українська кооперація: історичні та соціально-економічні аспекти" [11], у якому опубліковані вартісні розвідки С.Гелея та Я.Шабали про кооперативний рух на Волині і Л.Пинди про періодичні видання товариства "Сільський господар".

Поступово почала розширюватися географія історико-економічних студій. Предметом дослідження науковця з Тернополя Л.Реві-Родіонової стала діяльність товариства "Сільський господар" з індустріального, організаційного та технологічного реформування селянських господарств, піднесення національної аграрної культури та розвитку аграрного ринку; аналіз теорії, практики і досвіду агрономічної допомоги суб'єктам господарювання як складової державно-громадської діяльності, що скеровувалися на зростання масового сільськогосподарського виробництва і формування агроринкової економіки. Автор висвітлює концептуальні засадничі складові діяльності "Сільського господаря", обґрунтовує зв'язок форм і методів агрономічної допомоги селянству з панівними політичними і соціально-економічними умовами [9].

Узагальнення, сформульовані Л.Реві-Родіоною у висновках, мають конкретний, синтетичний характер і практичну скерованість [9, с. 261–278]. Зокрема, стверджено, що у 1920–1930-х рр. громадсько-агрономічна діяльність "Сільського господаря" розвивалася в умовах національного господарства та колоніальної політики на українських землях унітарної Польської держави. У 1919–1924 рр. ставилися і частково розв'язувалися питання української кооперативної агрономії. Кооперативи, крім організації збуту, переробки і постачання сільськогосподарської продукції, мали займатися агрономічною допомогою селянству. Наступне десятиліття було періодом відродження і розширення організаційної мережі "Сільського господаря", у тому числі на територію волинських земель, удосконалення методів і засобів агрономічної праці, налагодження тісного зв'язку з місцевими господарствами. Переломним став 1927 р., коли українські агрономи очолили товариство, створивши власну агрономічну організацію і громадські колегіальні органи сприяння розвитку сільського господарства, організували масову агрономічну допомогу українському селянству, розробили і почали впроваджувати програму технічної і соціальної реконструкції села.

Друга половина 1930-х рр. характеризувалася піднесенням громадсько-агрономічної діяльності "Сільського господаря", кількісним і якісним зростанням агроперсоналу, залученням усе більшого числа селян до поліпшення власних господарств.

Автор обстоює думку про те, що товариство "Сільський господар" було школою громадсько-господарського життя галицьких українців. Після програної боротьби за політичну незалежність, його діяльність у міжвоєнний період стала проявом боротьби за економічне визволення і самовизначення українських земель у межах Польської держави, спільно з українською кооперацією – економічним підґрунтям національно-визвольного руху, формувала національні ідеали, свідомість і характер, а також ідеологію, практику та традиції самоорганізації українського селянства, набула значення національного чинника.

Вивченням процесу розвитку кооперативних структур займається З.Струк. Підсумком її наукового пошуку стала кандидатська дисертація і монографія, що вийшла друком 2000 р. [10]. Автор зосередила основну увагу на виробничо-збутовій діяльності кооперативів. Зокрема, показано роль "Маслосоюзу" в економічному відродженні села. З'ясовано, що вже у другій половині 1920-х рр. 86 % господарств були членами української молочарсько-споживчої кооперації [10, с. 21]. Вагомою була участь західноукраїнських кооператорів в ефективному веденні сільського господарства й виробництві та збуті іншої сільськогосподарської продукції. Спираючись на центральні управління – "Центросоюз" як споживчу кооперацію та "Маслосоюз" як молочарський центр – під керівництвом Ревізійного союзу українських кооперативів (РСУК) і у співпраці з товариством "Сільський господар" сільськогосподарська кооперація економічно відродила галицьке село та українські села на північних західноукраїнських землях. У 1930-х рр. українська міська кооперація перетворюється у консолідуючий центр, ядро української промисловості. На кооперативних промислових підприємствах працювало майже 25 % міського населення краю [10, с. 104].

У монографії належне місце відведено й культурно-освітній діяльності української кооперації. Показано, що основними напрямками її роботи були: організація загальних культурно-освітніх курсів та фахових господарських шкіл, фінансова підтримка українського шкільництва, участь в антиалкогольній кампанії, видавнича діяльність тощо. У підсумку автор дійшла важливого висновку про те, що: "Західноукраїнська кооперація – це не тільки суто господарський, може навіть не стільки господарський, як політико-державницький рух. Кооперативний рух у міжвоєнній Польщі створив

своєрідну кооперативну республіку, немов державу в державі, допоміг зміцнити здоровий патріотизм населення, вивершити її національний організм" [10, с. 150–151].

Тривалий час кооперативний рух на Волині висвітлювався фрагментарно і без урахування основних джерел. Цю тенденцію порушила луцька дослідниця Т.Вісіна. У кандидатській дисертації якої [2] охарактеризовано стан кооперації в краї після Першої світової війни, політичні та соціально-економічні умови функціонування, шляхи її структурної відбудови та основні напрями організаційного розвитку. Доведено, що найбільш розвиненою в кількісному і господарському відношеннях була кредитна кооперація. У Волинському воєводстві наприкінці 1926 р. діяло 95 кооперативів. Вони переважно обслуговували торгівлю і промисловість, сільське господарство і так звані "каси Стефчика", що кредитували дрібного сільгоспвиробника, а у містечках – дрібного промисловця. Кредитні кооперативи, з огляду на приналежність до ревізійних союзів, були дуже різномірними. Серед них українських діяло п'ять. Волиняни брали участь в кооперативах, створених представниками різних національностей. Наступним, за ступенем розвитку, видом кооперації була споживча. У 1926 р. із 103 споживчих товариств 50 були українськими [2, с. 7].

Т.Вісіна показала також особливості функціонування української кооперації у 1930-х рр. Після прийняття нового кооперативного закону Польщею у 1934 р., відбулася реорганізація кооперативної мережі усієї держави, внаслідок чого найбільше потерпіла українська кооперація на Волині. Кооперативи, що належали до РСУК, було насильно приєднані до трьох союзів, що діяли на терені воєводства, в основному до українсько-польського "Гурту" та польського "Союзу рілльничих і зарібково-господарських кооперативів". Якщо до середини 1937 р. кооперативи Волині ще функціонували, то з кінця 1937 р. наступив застій. Український кооперативний рух на Волині був ліквідований, розчинений у польських кооперативних центрах. Автор, як і її попередники, слушно констатує, що у міжвоєнний період волинська кооперація була не лише господарським, а й політико-державницьким рухом. Вона стала школою громадського життя, поглиблювала суспільно-економічний та національний світогляд українців, рятувала їх від денаціоналізації, формувала національну еліту [2, с. 13].

На новій археографічній базі вивчається розвиток українського кооперативного молочарства Галичини. О.Шміло у кандидатській дисертації [13] показала, що українська молочарська кооперація у міжвоєнній Польщі стала невід'ємною частиною національного суспільно-політичного, економічного і культурного життя та розвивалася з іншими формами кооперативної організації. У міжвоєнний період сформовано ефективну організаційну структуру кооперативного молочарства. В її основу закладено двоступеневу систему: районні молочарні та "Маслосоюз". Така структура забезпечувала злагоджену співпрацю між усіма ланками.

У 1926 р. "Маслосоюз" вийшов на закордонний ринок, експортуючи масло в європейські країни. Молочарська кооперація залучала селян до новітніх технологій та передових європейських методів господарювання, сприяла внутрішньому згуртуванню українського селянства, а відтак ставала важливою передумовою піднесення його господарської культури і підвищення рівня життя. Налагоджена система молочарського кооперативного просвітництва забезпечувала підготовку патріотично налаштованих фахівців для господарської роботи, внаслідок чого з'явилася чимала група кооперативних працівників, що наперекір польській владі докладала зусиль для розвитку українського національного життя [13, с. 14–15].

В епіцентрі дослідницької уваги опинилася постать Є.Храпливого. Його економічні погляди, наукові здобутки, творча спадщина й організаційно-громадська діяльність найповніше розкриті у монографії С.Злупка [5]. Автор переконливо довів, що постійним прагненням Є.Храпливого було виведення українського сільського господарства, зокрема молочарства, на високий цивілізаційний рівень. У кооперативній молочарні вчений-агроном убачав одну з важливих клітинок великого господарського організму української нації. За короткий час наукової творчості та організаційної діяльності Є.Храпливий продемонстрував відданість справі розбудови сільськогосподарської кооперації на засадах використання новітніх технологій, зміцнення економічних і морально-ціннісних основ модерного перетворення українського селянства і села. У своїх задумах він не відривав економіку від освіти і культури, виходив з їх органічної єдності та генетично-еволюційної поступовості. На думку С.Злупка, Є.Храпливого можна вважати засновником українського хліборобського менеджменту [5, с. 41].

До 100-річчя від дня народження Є.Храпливого шанувальники його ідей і творчості видали 1997 р. у Львові збірник матеріалів [3]. Цінними у книзі є спогади Л.Храпливої-Щур про батька та стаття А.Ачора – скорочений варіант його біографічної праці, що вийшла друком 1980 р. у Вінніпезі. Аналогічний збірник вийшов на пошану А.Палія [1]. Його укладач Р.Матейко подав короткий нарис життя і діяльності керівника "Маслосоюзу" та вмістив спогади про нього діаспорних

авторів – Т.Котика, М.Яновича та І.Витановича. Деякі упущені дослідниками аспекти наукової і громадської діяльності Є.Храпливого досліджені тернопільським істориком Н.Заяць (Лубкович) [4; 7].

Власне бачення діяльності кооперативного союзу "Гурт" на Волині та його провідника Й.Волошиновського дослідив вінницький дослідник В.Подолян [8]. Автор намагався абстрагуватися від політизації українського кооперативного руху. На його думку, засновники "Гурту" наслідували світові кооперативні принципи, закладені у "рочдельській кооперативній доктрині". Запровадження європейської моделі обслуговування членів кооперації позитивно вплинуло на економічний стан громадян усіх національностей, котрі брали участь у діяльності товариств. Інтернаціональний підхід до членства у Союзі, що було заслугою Й.Волошиновського, дозволив зберегти українські кооперативні традиції, мову, діловодство і залучити до співпраці та спілкування українців і поляків у кооперативному середовищі [8, с. 108].

Зарубіжна історіографія українського кооперативного руху представлена доробком польських українців. Окремі фрагменти проблеми знайшли відображення в узагальнюючій роботі К.Гринберга і Б.Шпренгеля [15, с. 361–370], проте набагато більше значення мають спеціальні праці. Так, Р.Домбровський на основі статистичних даних висвітлює діяльність окремих фахових підрозділів кооперації, що підпорядковувалися ревізійному союзу (товарообіг, обсяги збуту і заготівель на місцях, експортні операції тощо).

Констатуючи сталу тенденцію до кількісного та якісного росту української кооперації, він зазначав, що це було б неможливим, якби польська влада чинила перешкоди на шляху розвитку української кооперації [14, с. 126]. Тобто, дослідник став на шлях апології внутрішньої політики урядів Другої Речі Посполитої.

Р.Домбровський виділив в українському кооперативному русі два напрями: поміркований та екстремістський. Останній, на його думку, розглядав кооперацію як засіб політичної боротьби [14, с. 135]. Очевидно, що й ця теза є не коректною. Назагал окремі судження автора мають суперечливий характер, але зібраний ним фактичний матеріал заслуговує на увагу. Крім того, масштаби українського кооперативного руху стають більш зрозумілими на тлі розвитку польської, німецької і єврейської кооперації.

Інший автор – М.Сич – перший розділ своєї монографії [17] присвятив безпосередньо розвитку українського кооперативного руху в Галичині у міжвоєнний період. Дослідник коротко висвітлив основні етапи формування кооперації, подав її організаційну структуру у вигляді схеми, яка показує основні ступені та ланки кооперативних спілок у рамках РСУК. Заслужують на увагу стислий огляд кожної галузі кооперації – господарсько-торговельної, молочарської, споживчої та ощадно-кредитної, – аналіз кількісних та якісних показників їх діяльності, що для більшої наочності зведені у таблиці.

Предметом розгляду цієї та іншої праці М.Сича [16] є також політика польської влади щодо українського кооперативного руху. Автор вказував на те, що кооперація на західноукраїнських землях була однією з найважливіших форм посилення економічних і політичних позицій українців, тому польська влада, як центральна, так і на місцях, із самого початку старалася підпорядкувати її своєму впливу. Цій меті слугували затверджені польським парламентом у 1934 р. зміни до закону про кооперацію. У результаті РСУК утратив 423 кооперативи. Проте набагато більшими, слушно стверджує автор, були втрати політичні: у 1934 р. польська влада "знищила єдиний український інституційний міст, який з'єднував українців Східної Галичини з рештою українських етнічних земель у Польщі, серед яких ключове місце посідала Волинь" [17, с. 42; 16, с. 43–44].

Отже, наприкінці XX – на початку XXI ст. з'явилося немало фахових робіт з історії західноукраїнського кооперативного руху. На основі значної кількості історичних джерел висвітлено різнобічну діяльність "Сільського господаря", "Маслосоюзу" та інших кооперативів. Уперше створено цілісну картину організаційного становлення та функціонування української кооперації на Волині, показано її специфічні риси та регіональні особливості за умов дискримінаційної політики польських урядів.

Вітчизняні дослідники розглядають кооперацію не тільки як господарський, а й як суспільно-політичний або політико-державницький рух. У їхніх працях є чимало новаторських думок щодо ролі кооперативів у виробничій і соціальній сферах, культурно-освітньому житті, розвитку громадянського суспільства західних українців.

Вагомим є внесок польської історіографії у дослідження проблеми. Та попри значні здобутки низка аспектів потребує поглибленого вивчення. Це стосується функцій кооперативів низової ланки, розвитку українського кооперативного руху на Холмщині і Поліссі, діяльності "Центросоюзу", "Народної торгівлі", "Центробанку". У літературі зустрічаємо лише окремі згадки про "Руський ревізійний союз". На порядку денному – створення більшого числа наукових розвідок про людей кооперації, а також про умови життя та працю українського хлібороба.

Список використаних джерел

1. Андрій Палій – будівничий та керманіч "Маслосоюзу". Статті, спогади, листи / [Укл. Р.Матейко]. – Тернопіль: Вид-во "Економічна думка", 2001. – 293 с.
2. Вісіна Т.М. Український кооперативний рух у Волинському воєводстві в 20–30-х роках XX ст.: автореф. дис. на здобуття наук. ступеня канд. істор. наук: спец. 07.00.01 "Історія України" / Т.М.Вісіна. – Львів, 2002. – 18 с.
3. Євген Храпливий: Збірник науково-популярних статей / [Ред. І.Гургула]. – Львів: РВО "Основа", 1997. – 101 с.
4. Заяць Н. Наукова та громадська діяльність Євгена Храпливого (1898–1949 рр.) / Наталя Заяць // Наукові записки Тернопільського нац. пед. ун-ту ім. В.Гнатюка. Серія Історія / [За заг. ред. І.С.Зуляка]. – Тернопіль: Вид-во ТНПУ ім. В.Гнатюка, 2007. – Вип. 2. – С. 53–59.
5. Злупко С. На чатах рідної землі: Євген Храпливий – учений, організатор, патріот / Степан Злупко. – Львів: ЛНУ ім. І.Франка, 1999. – 184 с.
6. Історія кооперативного руху: Підручник для кооперативних вузів / [С.Г.Бабенко, С.Д.Гелей, Я.А.Гончарук та ін.]. – Львів: Ін-т українознавства НАН України, 1995. – 410 с.
7. Лубкович Н. Участь Євгена Храпливого в діяльності товариства "Сільський господар" / Наталія Лубкович // Матеріали Міжнародної наукової конференції "Просвіта" в національно-культурному житті українського народу (до 140-річчя з часу заснування) / [за заг. ред. проф. І.С.Зуляка]. – Тернопіль: Вид-во ТНПУ ім. В.Гнатюка, 2009. – С. 242–246.
8. Подолян В.В. Кооперативна діяльність Й.А.Волошиновського на Волині у 1929–1939 рр. / В.В.Подолян // Наукові записки Вінницького держ. пед. ун-ту ім. М.Коцюбинського. Серія: Історія: Зб. наук. праць / [За заг. ред. П.С.Григорчука]. – Вінниця, 2008. – Вип. 13. – С. 104–109.
9. Рева-Родіонова Л. Українське товариство "Сільський господар". 1899–1944 рр. Історія. Досвід / Лариса Рева-Родіонова. – Тернопіль: "Підручники і посібники", 2000. – 368 с.
10. Струк З.І. Діяльність українських кооперативів у Західній Україні (1921–1939 рр.) / Зоряна Ігорівна Струк. – Львів: Ін-т українознавства ім. І.Крип'якевича НАН України, 2000. – 152 с.
11. Українська кооперація: історичні та соціально-економічні аспекти. (Збірник статей). – Том I. – Львів: Ін-т українознавства ім. І.Крип'якевича НАН України; Львівська комерційна академія, 1998. – 240 с.
12. Українські кооператори. Історичні нариси. – Львів: Вид-во "Укоопосвіта" Львівської комерційної академії, 1999. – Кн. 1. – 456 с.; 2001. – Кн. 2. – 338 с.
13. Шміло О.П. Українська молочарська кооперація Галичини у міжвоєнній Польщі (1921–1939 рр.): автореф. дис. на здобуття наук. ступеня канд. істор. наук: спец. 07.00.01.04 "Історія України" / О.П.Шміло. – Львів, 2006. – 19 с.
14. Dąbrowski R. Działalność społeczno-gospodarcza i kulturalna mniejszości narodowych w II Rzeczypospolitej (1918–1939) / Roman Dąbrowski. – Szczecin: Wydawnictwo Naukowe Uniwersytetu Szczecińskiego, 1990. – 287 s.
15. Grünberg K. Trudne sąsiedztwo. Stosunki polsko-ukraińskie w X–XX wieku / Karol Grünberg, Bolesław Sprengel. – Warszawa: Książka i Wiedza, 2005. – 832 s.
16. Sycz M. Spółdzielczość ukraińska w II Rzeczypospolitej a nowelizacja ustawy o spółdzielniach (1934 r) / Mirosław Sycz // Dzieje Najnowsze. – 1992. – № 4. – S. 37–44.
17. Sycz M. Spółdzielczość ukraińska w Galicji w okresie II wojny światowej / Mirosław Sycz. – Warszawa: Druk: KOLDRUK, 1997. – 323 s.

Василий Футала

**ХОЗЯЙСТВЕННО-КООПЕРАТИВНОЕ ДВИЖЕНИЕ ЗАПАДНОЙ УКРАИНЫ В
МЕЖДУВОЕННЫЙ ПЕРИОД XX В.: СОВРЕМЕННЫЕ ИССЛЕДОВАНИЯ И
ИНТЕРПРЕТАЦИИ**

В статье проанализированы работы современных украинских и польских исследователей, освещающие социальную роль западноукраинской кооперации в междувоенное двадцатилетие. Автор подвел итог изучения темы и определил пути дальнейших научных исследований.

Ключевые слова: историография, историко-экономические исследования, украинская кооперация, общественно-хозяйственная жизнь, Западная Украина.

Vasyl' Futala

**THE ECONOMIC-CO-OPERATION MOVEMENT OF THE WESTERN UKRAINE IN INTERWAR
PERIOD OF XX C.: RESEARCH AND INTERPRETATION**

The works of contemporary Ukrainian and Polish historians are analyzed. These works are devoted to the social part co-operation of the Western Ukraine (the period between wars of the XXc.). The autor has brought the result studying the theme by the foreign scientists and drew the ways of subsequent.

Key words: historiography, historical-economic research, Ukrainian co-operation, social-economic life, Western Ukraine.